

БОТЕВ ВЪВ ФРАНЦИЯ И В ИТАЛИЯ

Николай Дончев

Христо Ботев е първият от българските поети, чието име преминава рано границите на родината и влиза в пантеона на европейските и световни поети. Трудно е да се установи една точна хронология на проникването на Ботевата поезия във Франция. Ботевите стихотворения в превод се явяват на страниците на едно от старите и известни френски списания „Меркюр дьо Франс“, основано от групата на поетите-символисти в 1889 г. и излизало до 1965 г. Името на нашия поет е отбелязвано по различни поводи във френския периодичен печат. Енциклопедичният речник „Ларус“ отбелязва накратко името на Христо Ботев с пояснението, че е „автор на поезии с революционно и патриотично вдъхновение“. По-значително е писаното за Ботев в Универсалния речник на литературата под редакцията на Пиер Кларк от 1961 г. Биографичните данни за Ботев са по-подробни, към тях е прибавено следното: „Сборникът „Поезия“, които поетът пише между 1868 и 1875, съдържа двадесетина стихотворения, но силата им сродява Ботев с Пушкин, с Лермонтов, и особено с Байрон, който като него умира за свободата.“

По-значителен очерк за Ботев намираме в излязлата през 1937 г. „Панорама на българската литература“ на проф. Жорж Ато (издание „Сажитер“ — Кра, Париж). След като очертава накратко живота на Ботев, авторът пише: „В двадесетината стихотворения, които е оставил, публикувани през 1875 г. в Букурещ, както и в статиите, печатани във вестниците на българската емиграция, се утвърждава една могъща индивидуалност. „Поет на свободата“, казва за него критикът Боян Пенев. Без съмнение. Но най-напред и по-точно, натура на бунтовник, на антиконформист. Очевидно, той още от юношески години, в семейната среда, както и сред обществото, е от тези, на които тегне всяка принуда, способна, както той казва, да причини „мъки на онези, които биха искали да имат полета на орли“. Като се позовава на съдържанието на Ботевите песни, авторът Жорж Ато подчертава с откъси из тях основния характер и дух на творчеството на Христо Ботев, с когото се затваря „кръгът на писателите, педагози или поети, които черпят вдъхновение изключително от грижата да пробуждат националното съзнание на народа си и да подготвят освобождението на страната“. И в заключение френският автор казва: „Националните и патриотични теми ще вдъхновяват дълго време още. . . Все повече и повече спомените за миналото ще имат стойност на документи, които ще озаряват, дисциплинират, организируют настоящето. Романтизмът и реализмът ще черпят с еднакъв жар от изворите на националната традиция.“

Проф. Роже Бернар е автор на очерка за Ботев в тритомния „Речник по литература“ под редакцията на видния учен-компаративист Филип ван Тигем (издание на „Прес юниверситер“, 1968 г., Париж). В биографичните данни за поета проф. Бернар пише: „През март 1871 г. Ботев изпраща вълнуваща телеграма, с която изразява симпатията си към Парижката комуна, чиято трагична съдба го вдъхновява да напише една от най-ярките си журналистически статии. Ботев, казва по-нататък видният френски българовед, е прочут главно с поетическото си творчество, израз едновременно на неговия патриотичен, революционен и хуманитарен идеал, на омразата му към тиранията, на антиклерикализма му и на вярата във възшествието на един по-добър свят. Особено вълнуващи са стихотворенията, в които Ботев дава израз на своята вътрешна драма

когато трябва да се отрече от всичко, което е скъпо на сърцето му, за да изпълни своя дълг на патриот, или ония от песните, в които възпява български герои, загинали мъченически за народното дело. Ботев, подчертава френският автор, далеч надминава другите поети на Българското възраждане по силата на възношенето си, по плямъка, който го въодушевява, по бодростта на образите, по техниката на стиха и по съвършенството на езика. Неговите стихове, често твърде близки на народната песен, са дълбоко внирени в душата на всички българи и няма друг българин толкова популярен в родината си като Ботев."

Познатият у нас френски публицист Пиер Параф в книгата си „България“ (излязла през 1961 г. в изданията „Ла Неф дьо Пари“) пише: „Христо Ботев е роден в 1848 г., година на пролетта на народите. Подхранил го е нашият романтизъм. Революционният лиризмъ намира у него своя най-чист израз. Баладата му „Хаджи Димитър“ слави героите, паднали за свободата... Но този поет е също пламенен журналист в авангарда на битката за правда. Преди да загине с оръжие в ръка през 1876 г., поетът предрича собствената си съдба. ... Тук Пиер Параф цитира стихотворението „На прощаване“, което завършва с прочутите стихове: „Умря сиромаша за правда/ за правда и за свобода.“

Поезията на Христо Ботев получава най-силен резонанс във Франция чрез преводи, направени дословно от оригинала, които големият френски поет Пол Елюар адаптира забележително в ритмични неримувани строфи, които предлагат вече на френския читател една пълна представа за поетическия гений на българския поет. Елюаровият превод излезе през 1952 г. (при „Едитюр Франсес Реюни“, Париж) с твърде обширен документален предговор от видната френска писателка Елза Триоле. В 18 страници Елза Триоле резюмира най-съществени моменти от биографията на поета, като описва обстановката, в която поетът-патриот и революционер намира своята героична смърт. В очерка на френската писателка са приведени изцяло или отчасти няколко автентични документа, свързани пряко с живота и дейността на Ботев (писма до приятеля му Драсов, рапортът на капитана на австрийския паракход „Ралецки“ Дагоберт Енглендер по дебаркирането на Ботевата чета при селището Козлодуй на Дунав, „Верую-то на българската комуна“, което Ботев, „този демократ-революционер, който сам се наричаше комунист“, по думите на Елза Триоле, беше написал в дните на Парижката комуна).

За пръв път с опита на Пол Елюар се осъществява начинанието да се представи поетическото творчество на Ботев в един интегрален превод на френски език. На руски ние вече имаме преводите на Николай Тихонов, Алексей Сурков и на други съветски поети. Елюаровата адаптация предава точно логическото съдържание на Ботевия стих, който в превода е без рими, но тяхното отсъствие не намалява чувствително музикалната му изразителност. Афинитетът на Ботевите стихотворения с народната песен е бил в помощ на френския преводач, що се отнася до особеностите, специфични за френския силабически стих. Така стихотворения като „Хайдутин“, „Пристанала“, „Заладе се облак тъмен“ имат по-плавно и изразително звучение, отколкото например „Патриот“, „Обесването на Васил Левски“, „Борба“. . . Стихотворението „Пристанала“ е получило на френски обяснителния наслов „Отвличане на младо момиче с нейно съгласие“. Точно и в същото време ярко и пълно звучат стиховете в една от най-възбуждащите Ботевии поеми „До моето първо либе“. Стихотворението е написано в римувани секстини. Във френската адаптация римата обаче не е съхранена.

Знаменитата Ботева балада „Хаджи Димитър“ дава истинското измерение за творческата инвенция на един преводач. Тази Ботева балада е преминала в кръта ни, тъй да се каже, тя пее в сърцето и паметта ни, така че мъчно можем да приемем без уговорки и най-сполучливата адаптация на „Хаджи Димитър“ на друг език. Отсъствието на рими тук се чувства много осезателно, тъй като баладата е изградена на фразиращи съзвучия, които определят музикалната изразителност на логически силния Ботев стих. В сравнение с вътрешно съгъстен стих на нашия поет и кракестните му рими в Елюаровата адаптация стихът на места е удължен, добива наративен характер, което му придава известна утежненост.

Като пръв опит да се представи на френски език един от най-крупните представители на българската поезия, загинал съвсем млад и оставил само двадесет песни, рожба на най-възбу-

вашото и дълбоко човешко чувство — за свободата, Елюаровата адаптация на Ботевите стихотворения ни изпълва с високо признание към големия френски поет за усилието му да постави Ботев на пиедестала на световните поети на революцията и свободата.

Няма да преувеличим, ако кажем, че в никой от европейските литератури жизненият подвиг и поезията на Христо Ботев не са намерили такъв дълбок отзвук, както в Италия. За това свидетелствуват не само многобройните писания в италианския печат за нашия поет, но и революционните връзки на Ботев с прочутите патриоти и борци за свободна и независима Италия Джузепе Мацини и Джузепе Гарибалди. Трогателни са спомените, както и документите, които утвърждават тези връзки — преки и косвени — на българския поет-революционер с големите италиански патриоти. Отличният познавач на нашата литература и неуморен преводач от български проф. Енрико Дамиани в една статия за Ботев, публикувана в списание „Ле вие делл'Ориенте“ (1928), съпоставя последния с италианския поет и патриот Гофредо Мамели. В 1931 г. същият Енрико Дамиани превежда и публикува Ботевите стихотворения, които съпровожда с един очерк върху творчеството на поета (издание Ланчано Р. Караба, с. 109, Рим).

Славистът Волфанго Джусту публикува в 1933 г. в голямото периодично издание „Л'Еуропа Ориентале“ (год. XIII, с. 256—273), ръководено от проф. Амедео Джанини и проф. Еторе Ло Гатто, един доста обширен очерк, озаглавен „Мястото на Христо Ботев в Българското възрождение“. Един от най-ранните преводи на Ботевите стихотворения на италиански език принадлежи на споменатия вече Енрико Дамиани, който публикува още през 1925 г. в „Куадерни“ на „Ривиста ди култура“ (Рим, издание Мальоне е Стрини) стихове от Ботев, Вазов, Яворов, Дора Габе, Траянов, Дебелянов. На следната 1926 г. известното периодично издание „Ривиста ди letteratura zлавe“, ръководено от видния славист и историк на руската класическа и съвременна литература проф. Еторе Ло Гатто, печата цикъл от 16 Ботевите стихотворения в превод на Джузепе Донини в сътрудничество с българина Милко Ралчев, тогава студент по литература в Италия. Цикълът излиза в първата още годишнина, книжки 1 и 2 на списанието. Този превод бе на времето остро разкритикуван на страниците на „Итало-българско списание“ от проф. Енрико Дамиани, който го окачестви като „проза, нещо повече — скромна, бледа, бедна проза“. Читателите, които рецензентът приважда в подкрепа на своите твърде убедителни критически бележки, сочат действително несъстоятелността на този превод, който съдържа фразиращи грешки по отношение на българския текст и на италианската му транскрипция. Очевидно преводачите са надценили силите и възможностите си и са поднесли на италианските читатели, при това на страниците на едно сериозно и авторитетно издание, един превод, далеч неадекватен на оригинала.

Проф. Луиджи Салвини, един от първите ученици на проф. Енрико Дамиани, завършил славистичните си науки с теза върху „Българската литература от Освобождението до Балканската война (1878—1912)“, ще посвети по-късно време и труд да запознае италианските читатели с целокупното творчество на Ботев като поет и публицист. Първата му статия за Ботев излиза в брой от 1 ноември 1931 г. на „Л'Италия letteraria“, последвана от друга във в. „Л'Авенире“ от 8 октомври 1938 г. Под наслов „Ботев — български герой поет“ Алба Боцо публикува статия в седмичника „Меридиано ди Рома“, брой 10, 1939 г.

Значителен опит да представи Ботев на италиански прави в 1957 г. прогресивният италиански публицист Марио Де Микели, който публикува при издателя Шварц, Милано, сборник с Ботевите стихотворения, подпомогнат в превода им от Леонардо Пампури, добър познавач на нашия език, на когото дължим между публикуваното досега в италианския печат антология избрани разкази под наслов „Сиромашка радост“ от Елин Пелин. Преводът в адаптация на Де Микели е извършен грижливо и бе заслужено отличен с награда от българския ПЕН-център. В предговора към изданието Марио Де Микели е обрисувал героичната фигура на Ботев като поет и патриот-революционер.

Несъмнено най-съществен за опознаването на личността и делото на Ботев в Италия е приносът на проф. Луиджи Салвини, починал твърде рано, едва 46-годишен. Салвини е автор на значителен брой трудове: оригинални студии върху българската литература и преводи от

български език. Едно разкошно издание със стихотворенията и откъси от прозата на Ботев в превод на Луиджи Салвини излезе през 1957 г. в специална поредица, носеща неговото име, на „Дружеството за културни връзки между Италия и България“. Приготвената от Салвини Ботева антология е снабдена от преводача с прекрасен портрет на поета. „Фигурата на Ботев — пише италианският българовед — се явява върху тъмния небосвод на българската история и литература в един момент на най-дълбок мрак, който предшествува зората на Освобождението. . . В годините, когато Христо Ботев извършва своя легендарен подвиг като най-романтичния от героите на XIX в. редом с Байрон, Мамели и Петьофи, положението на България е най-трагичното и отчаяно между европейските провинции на Османската империя. . .“ Като илюстрира по-нататък живота и делото на Ботев, италианският автор пише: „Двадесетте стихотворения на Христо Ботев, които ни е оставил, макар неравни по сила и стойност и много често свързани с някакъв случай, с някакво обстоятелство, съставляват огромен човешки документ, една могъща поетическа изповед. Собствено в поезията личността на Ботев, неговият неукротим и бунтовнически дух, неговата неудържимост са в миговете на вдъхновение — божествената сила, която го тласка към артистичната красота, която му озарява поетичния път, където човекът, борещт и поетът се сливат във великолепно единство, което се извисява като връх в скромната българска литература на миналия век, предшествуваша Освобождението. Не трябва следователно да се учудваме, заедно България го почита и славослови като един от своите велики национални герои и го чете с неизчерпаема страст и интерес като свой пръв голям модерен поет.

Без Ботев, казва Луиджи Салвини, не само българският политически хоризонт би останал бледен и доста по-беден преди Освобождението, но и българската литературна традиция би била лишена от една господстваща личност, която и в наши дни упражнява видимо влияние върху цяло едно забележително течение в българската поезия — от Яворов до Вапцаров, от Пенчо Славейков до най-съвременните. Но нека не забравяме, че Ботев е велик главно заради великолепия подвиг на своя живот и заради чудното очарование на своите песни; заради пламъка, всеотдайността, идеализма, саможертвата и страстта, които озаряват и стиховете, и действията, идеалите и делата на поета. С пълно право, заключава Луиджи Салвини, не само българите, но народите на Европа могат да видят и признаят в лицето на Ботев един от най-чистите борци за национална свобода и за идеалите на миналия век.“

Във от двадесетте Ботеви стихотворения, преведени с поразителна точност и метрична прецизност на стиха, антологията, съставена от Луиджи Салвини, съдържа редица интересни документи, между които на първо място прощалното писмо на поета до жената и децата му, носещо дата 17 май 1876 г., навечерието на неговото заминаване с чета в България. Поместени са и значителен брой политически и други статии из публицистиката на Ботев, печатани в различни вестници, излизали в Букурещ: „Дума“, „Знаме“, „Независимост“ и др. Публикувано е във факсимиле писмото на Джузепе Гарибалди, изпратено от Капрера до Българския революционен комитет, с което големият италиански патриот изказва съжалението си, че не може да участва в битката за освобождение на България.

Антологията е илюстрирана с няколко семейни снимки.